

Н.Ханенко-Фрізен (Київ – Саскатун (Канада))

**ПРОЕКТ «УСНА ІСТОРІЯ ДЕКОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ 1990-х рр.:
СЕЛЯНСЬКИЙ ДОСВІД»**

Започаткований у листопаді 2007 р. новий проект з усної історії здійснюється центром досліджень української спадщини Саскачеванського університету (ЦДУС), що провадить свою діяльність із 1999 р. за підтримки коледжу св. Томаса Мора. 26 грудня 2007 р. та 1 березня 2008 р. в Києві, в Інституті історії України НАН України, відбулися організаційно-методичні семінари, на яких учасники проекту обговорили різні його аспекти, узгодили методичні засади та представили результати першої фази роботи.

Дослідники. Проект здійснюється за сприяння Української асоціації усної історії та у співпраці з вищими навчальними закладами, де проходить навчально-наукова робота з усної історії (кафедра історії України Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка (*Ю.Волошин*), кафедра українознавства Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна (*Г.Гринченко*), навчально-науковий центр усної історії при Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Г.Сковороди (*Т.Нагайко*), кафедра історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» (*Н.Шліхта*), кафедра історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І.Франка (*Т.Ліпан*), кафедра археології та етнології Одеського національного університету ім. І.Мечникова (*О.Пригарін*)).

До збору польових матеріалів та проведення інтерв'ю запрошено десяткох інтерв'юєрів – студентів та аспірантів, які мають навички інтерв'ювання у ділянці усної історії та досвід польової роботи у відповідних регіонах України.

Перша фаза дослідження (2008 р.) передбачає проведення розгорнутого опитування респондентів-оповідачів в АР Крим, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській та Харківській областях. На другому етапі проекту

(2009 р.) здійснюватиметься наукова обробка зібраних даних, підготовка до публікації матеріалів проекту, а також триватиме інтерв'ювання.

Контекст. Протягом 1990-х рр. система колгоспів та радгоспів, яка була сільськогосподарською основою централізованої радянської економіки, пережила останній драматичний період свого існування на території України – повний розпад. За роки незалежності вживалися певні спроби з реорганізації сільського господарства країни, але з огляду на невирішеність питань власності та перерозподілу колективних земель у приватне господарювання, ці спроби не призвели до оформлення нових ефективних виробничих відносин в аграрному секторі країни. З іншого боку, для багатьох колишніх колгоспників розпад колективних радянських форм господарювання означав розвал усталених норм і практик життя. З огляду на безсистемність реорганізаторських починів українського уряду щодо сільського господарства країни та хронічну незавершеність земельної реформи, усталений життєсвіт колишніх українських колгоспників було знову перекраяно, цього разу перехідним періодом.

Іншим важливим наслідком розпаду колективного господарства на селі та його несистемної переорганізації стала повна нівеляція соціального статусу селянина, на якого раніше покладалися радянська економіка, і який тепер опинився за бортом пострадянського ринку праці. Покоління селян, які присвятили колгоспній системі все своє життя, втратили соціальне «я» ставши великим безголосим і безправним прошарком українського суспільства.

Запропонований проект з усної історії розпаду колективного сільського господарства є тематичним продовженням фундаментального дослідження соціальних змін у середовищі українського селянства під час колективізації 1930-х рр., яке проводив у 1992–1995 рр. американський культурний антрополог Вільям Нолл¹. Подача матеріалу та його збір базувалися на тематичному методі проведення усної історії, який наголошує на приватному погляді на історію та зосереджується на аналізі інвертних її інтерпретацій, яких дотримуються самі агенти/учасники історичних змін. Політика жорсткої колективізації, дійшов висновку В.Нолл, не лише зруйнувала життя родин, окремих селян та понижила їх засоби до існування, але й призвела до остаточної руйнації самих основ та структур сільського суспільства, яке існувало в Україні напередодні приходу до влади комуністів і було організоване навколо інституту селянських громад. 1990-ті рр. стали черговим випробуванням для селянського світу, соціальні інститути та норми якого, сформовані за радянських часів, знову зазнали кардинальної реорганізації.

Мета дослідження. Головним завданням цього проекту є дослідження історичного досвіду пережиття нових соціальних змін у селянському суспільстві в Україні 1990-х рр. З одного боку, проект переслідує мету зібрати усні свідчення про пострадянський період на селі та особистий селянський досвід деколективізації. А, з іншого боку, його головним завданням є проаналізувати інвертне бачення трансформації селянського середовища його безпосередніми учасниками. Якими з розповідей селян постають соціально-економічні зміни на селі? Що відбувається з раніше усталеними та розвинутими у радянський час соціальними інститутами – системою класових стосунків, культурними та етнічними ієрархіями, системою родинних та ґендерних відносин, майновими практиками (наприклад, успадкування), системою суспільних та моральних цінностей, структурою владних стосунків (power relations) тощо? Які нові соціальні практики, інститути та суспільні цінності постають на місці старих і як ці зміни відбиваються на соціальному портреті селянства загалом? Як у контексті перехідного періоду змінюється почуття відповідальності за свою долю і які кроки робляться для самореалізації у селянському світі?

Іншим важливим завданням проекту є аналіз нарративних механізмів саморепрезентації сучасного українського селянина. Такий аналіз необхідно провести для більш успішного (систематизованого та незалежного) окреслення віднайдених у свідченнях категорій подальшого аналізу зібраного матеріалу. Які ґендерні та поколінневі відмінності існують у репрезентаціях власного життя селян? Як «спрацьовують» механізми приватної та колективної пам'яті у спогадах селян про своє життя у колгоспі та після? Як відбиваються на автобіографіях селян їх колишній та теперішній соціальний статуси, ґендерна та поколіннева належність, регіональна та етнічна ідентичності? До яких нарративних засобів удаються оповідачі для самопредставлення дослідникові? Якими ідеологічними метадискурсами послуговуються вони у своїх судженнях?

Метод. Вибір відповідного дослідницького методу – це важливий крок до успіху проекту. Науково-дисциплінарний підхід, запропонований проектом – культурно-антропологічний, звідси необхідність у більшому зануренні в життя оповідача, його оточення. Діалог – головна форма спілкування з інформантами (замість традиційного опитування лише за запитальником). Методологічною основою дослідження, на відміну від тематичного інтерв'ювання, застосованого командою В.Нолла, пропонується метод розгорнутого автобіографічного інтерв'ю, або інтерв'ю-життєпис (life history interview), на підставі синтезу принципів інтерв'ювання, запропонованих різними науковими школами усної історії. Із цього погляду розробка методу інтерв'ювання Катрін Рісман у галузі нарративного аналізу усного автобіографічного тексту виступає аналітичною основою проектної методології збору та обробки даних². До цього також інтегровано принципи інтерв'ювання, розроблені Валері Йов³ та Гелінадою Грінченко⁴.

Розгорнуте автобіографічне інтерв'ю дозволить дослідникам зібрати біографічну інформацію за певним, послідовно вжитим, принципом, що в майбутньому вможливить порівняльний аналіз

інтерв'ю та викреслення категорій їх аналізу. Фокусом інтерв'ювання та майбутнього аналізу особистих наративів мають виступити такі теми: 1) життя та побут за колгоспів і після очима селян; 2) взаємини/стосунки в родині за колгоспів та після; 3) соціальні взаємини у громаді за колгоспів та після (включно з конфесійними, етнічними, професійними); 4) гендерна ситуація на селі за колгоспів та після; 5) майнові й власницькі стосунки під час та після колгоспів.

Запропоноване дослідження базується на інтерв'ю з колишніми членами колгоспів, на сьогодні вже людьми пенсійного та передпенсійного віку, зі стажем колгоспного життя 25 та більше років, і особистим досвідом проживання у селі після 1991 р. не менше 10 років. Оповідачі розглядаються як співучасники проекту та повноправні власники інформації, якою вони будуть ділитися під час інтерв'ю. Відповідно вони матимуть право доступу до матеріалів проекту, зібраних у них, і по завершенні польової фази проекту.

Перші результати. Організаційно-методичний семінар, який відбувся 1 березня 2008 р. в Інституті історії України НАНУ, дозволив інтерв'юерам представити перший польовий матеріал – 50 інтерв'ю, записаних у рамках проекту. Це не лише аудіозаписи біографічних розповідей колишніх колгоспників, а також особисті фото респондентів, документи, газети, рукописи, докладний історичний матеріал про населений пункт, в якому проводилися інтерв'ю. Соціальний профіль вибірки респондентів представляє досить строкату картину. На першому етапі опитано більше жінок, ніж чоловіків, середній вік яких становить 64 роки. Це представники різних прошарків колгоспників: різноробочі, фуражири, доярки, механізатори, представники сільської інтелігенції та колишні голови колгоспів. На даний момент триває археографічна обробка зібраних матеріалів, проводиться транскрибування звукових файлів. Наступною фазою буде науковий аналіз зібраних даних, підготовка до публікації матеріалів проекту. До цієї роботи запрошуються всі зацікавлені дослідники, а не лише учасники проекту.

Внесок проекту в подальший розвиток української усної історії. Перші організаційні семінари показали, що проект, окрім суто наукових цілей, реалізовує й іншу мету – згуртувати науковців та студентів із різних регіонів України для спільної роботи та продовження наукового діалогу. Молодим учасникам проекту надається можливість здобути досвід роботи, пройти методичний і практичний вишколи із методики розгорнутого автобіографічного інтерв'ю та налагодити контакти з іншими дослідниками з України та Канади. Організатори сподіваються, що запропонований проект матиме певний ефект мобілізації наукового ресурсу України та Канади в ділянці усної історії. Запропонований проект – це продовження ініціатив центру досліджень української спадщини Саскачеванського університету на терені розвитку усної історії в Україні. Науково-методичні семінари, запропоновані в рамках проекту, також безпосередньо сприятимуть поширенню інформації про дослідження деколективізації та про дисципліну усної історії.

Контактна інформація: Наталія Ханенко-Фрізен (координатор проекту), професор культурної антропології, коледж св. Томаса Мора, Саскачеванський університет, Канада (dr. Natalia Khanenko-Friesen, St. Thomas More College (University of Saskatchewan), 1437 College Drive Saskatoon, SK, Canada S7N 0W6, e-mail: khanenko-friesen@stmcollege.ca; Тетяна Пастушенко (співкоординатор проекту по Україні), відділ історії України періоду Другої світової війни, Інститут історії України НАНУ, Київ, 01001, вул. Грушевського, 4, e-mail: tetiana_p@ukr.net

¹ Результати дослідження підсумовано: *Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30-х років.* – К., 1999. – 559 с. У збірці подано унікальний польовий матеріал – 450 розгорнутих інтерв'ю із селянами. Такий підхід дозволяє читачеві зануритися у побут та життя українського села до колективізації й після, а також відчутти її наслідки «з середини».

² *Riessman C. Narrative Analysis // Qualitative Research Methods.* – Vol.30. – London, 1993.

³ *Yow V. Recording Oral History / A Practical Guide for Social Scientists.* – Thousand Oaks, Calif.: Sage, 1994.

⁴ *Гринченко Г. Усна історія: методичні рекомендації з організації дослідження.* – Х., 2006. – 30 с.